اعتدال؛ پروژه رفرم یا بازگشت به تعادل از دست رفته

سیدابوتراب فاضل و بهزاد عطارزاده

شرق: متن حاضر، بخشی از مقاله‌ای است که سید ابوتراب فاضل و بهزاد عطارزاده دانشجویان دکترای علوم سیاسی دانشگاه تهران در هجدهم مهرماه در موسسه «دین و اقتصاد» ارایه دادند.

بحث ما بر سر ماهیت مفهومی اعتدال، چرایی و چگونگی شکل‌گیری آن و سویه‌هایی است که در چارچوب عمل و اندیشه آن وجود دارد. دغدغه اصلی ما متوجه این امر اساسی است که آیا مشی نوظهور اعتدال با توجه به مبانی مفهومی‌اش قادر به پیشبرد توسعه ملی و جامع خواهد بود یا خیر. در صورتی که جریان حاضر قادر به این مهم باشد طبعا باید حامل مختصات و ویژگی‌هایی اصولی و فکری معطوف به توسعه‌گرایی و تشکل گفتمانی و سازمانی باشد که یک پروژه معطوف به توسعه را به‌طور مستمر و پایدار پیش ببرد. توفیق در چنین پروژه‌ای همزمان نیازمند اراده عالمانه مجریان و شناخت موانع اساسی در راه توسعه است.

۱- در سیر تاریخ اندیشه سیاسی، میراث فکری متفکران عصر باستان و بیش از همه ارسطو پیرامون مفهوم اعتدال به دو حوزه مختلف نظری راه برد. یکی در چارچوب اندیشه و جامعه سنتی سازماندهی مفهومی شد و راه خود را در اندیشه سیاسی اسلام باز کرد و در طول چند سده - از فارابی تا ملاحمد نراقی - در متن جریانی از تفکر اسلامی و شیعی قرار گرفت. دیگری اما تاویلی است که از اوایل عصر تجدد آغاز شد و راهی متفاوت پیمود. به نظر ارسطو پدیده‌ها طبیعتی دارند و هر طبیعتی مزاجی دارد. اگر ترکیب این عناصر متناسب با طبیعت آن پدیده نباشد، یا مزاج آن رعایت نشود، پدیده دچار عدم‌تعادل است. مزاج، ترکیب مولفه‌های طبیعت یک پدیده است که کارویژه‌ها یا «ارگون» پدیده را محقق می‌سازد (خالقی دامغانی، ۱۳۹۰). از منظر شناخت‌شناسی ارسطو، پدیده‌هاواجد ساختی اندام‌واره یا ارگانیک هستند که به رابطه تاثیر متقابل پدیده و محیط مربوط است. بر این اساس، جامعه یا مدینه‌ای نامتعادل است که مزاج - یا ترکیب طبایع - آن رعایت نشده است. تحقق ارگونِ پدیده یا دستیابی به Aretê (که با تسامح در ترجمه می‌توان به «فضیلت» برگرداند) به معنای آن است که پدیده توانمندی‌های طبیعت خود را به نهایت امکان برساند. اهمیت مدینه و جامعه سیاسی برای ارسطو در این است که سامانه‌ای است تربیتی برای بالفعل‌کردن طبیعت و فضیلت افراد. از این منظر، اگر در جامعه‌ای افراد فاقد فضیلت هستند، درد را باید در سیستم اجتماعی جست. در اندیشه سیاسی ارسطو، ملاک حکومت خوب که شرایط را برای رشد انسان فراهم می‌آورد، «تعادل» است. آنچه زمینه‌ساز تحقق فضیلت نفسانی یااخلاقی انسان است ایجاد تعادل میان خواسته‌ها و امیال متعارض اوست و ملاک این فضیلت، حفظ اعتدال در هر کار است؛ یعنی وضعیت مطلوب میانه در بین دو حد افراط و تفریط. از نظر او آدمیان برای آنکه به سعادت، که غایت کل و مطلوب مطلق بشر است، دست یابند باید به اصل اعتدال زرین یا Golden mean توسل جویند.

حکومت متعادل شرایطی را فراهم می‌سازد که - بنا به استدلال هانا آرنت - افراد فرصت کنش سیاسی بیابند؛ کنشی که از نظر ارسطو معطوف به منافع و گسترش حوزه عمومی است. طبقه متوسط، افرادی که فرصت کنش سیاسی معطوف به حوزه عمومی دارند، ضمن معیار قراردادن اصل اعتدال کمتر درگیر حرص و آز هستند. بهترین نوع عملی حکومت از نظر ارسطو حکومت مختلط است که ضمن دربرداشتن عناصری از دموکراسی و الیگارشی منافع گروه‌های مختلف را تامین کند. تاثیر اندیشه فیلسوف یونانی را در آثار خواجه نصیرالدین توسی، فیلسوف تاثیرگذار در تفکر اسلامی، به‌طور برجسته‌ای می‌توان یافت. محقق توسی فضایل حکمت، شجاعت و عفت را حاصل اعتدال در سه قوه مذکور و فضیلت عدالت را محصول ترکیب این فضایل سه‌گانه می‌داند. به نظر او عدالت حد وسط و حالت تعادل بین ظلم و انظلام و شامل جملگی اعتدالات است. خواجه ضمن استدلال بر پیوند میان مفاهیم اعتدال و عدالت، این دو را به مفهوم اساسی «وحدت» متصل می‌سازد. «اعتدال ظل وحدت است [...] و اگر اعتدال نبودی، دایره وجود با هم نرسیدی». (توسی، ۱۳۷۸: ص ۱۳۱).

ملاحمد نراقی، فقیه تاثیرگذار عصر قاجار، اعتدال را حد وسطی می‌داند که از ترکیب و کثرت دور می‌سازد، چه هرچه پدیده از کثرت دور و به وحدت نزدیک‌تر باشد افضل و اشرف است. در تعبیر اندام‌واره نراقی، جمیع قوای چهارگانه تشکیل‌دهنده جامعه - و انسان - باید از رهگذر تعادل (به معنای حد وسط) و همچنین اتفاق بر فرمانبرداری مطلق از بهترین قوه عاقله به سعادت دست یابند.

شناخت و تاویل اندیشه سنتی ایرانیان از اعتدال، در چارچوبی از اندیشه و جامعه سنتی شکل می‌گرفت که خود مبتنی بر همبستگی مکانیکی و برخاسته از همانندی‌ها بود. اعتدالگرایان سنتی، مشی اعتدال را در معنای بازگشت به تعادل از کف‌رفته تاویل می‌کردند. پیامد چنین تفکری بی‌شک می‌تواند درگیر نگاهی حسرت‌آلود به گذشته و سنتی شود که دستخوش فساد و انحراف شده است.

«اعتدال» در اندیشه سیاسی مدرن اگرچه از میراث ارسطو بهره برد، لیکن راهی یکسره متفاوت از آنچه در تاویل سنت اسلامی از «اعتدال» مشاهده کردیم پیش گرفت. با وجود اینکه «اعتدال» به یک سنت فکری منسجم در اندیشه سیاسی تبدیل نشد، اما می‌توان از اندیشه متفکران میانه‌رو در هر دوره و جامعه‌ای - از ماکیاولی، پاسکال، هیوم، برک و دوتوکویل و تا میانه‌روهای عصر حاضر - مفاهیم و رویکردهایی مشترک استخراج کرد. طبق این پژوهش، رویکردهای اساسی اعتدال مدرن را می‌توان در دو موضع تاکید بر نهادها (نهادسازی و اصلاحات نهادی) و نفی مطلق‌اندیشی و فاناتیسیسم یافت. میانه‌روها و اندیشه اعتدال مدرن، ضمن پذیرش واقعیت تکثر نیروها و منافع اجتماعی، منازعه میان آنها را به‌رسمیت شناخته و چاره را در وجود نهادهای لایق و مناسبی یافتند که به کار تعدیل منازعات اجتماعی مفید باشد. از دیگرسو، ایشان جهان اجتماعی را عرصه رقابت و نزاع میان «خدایان» و ارزش‌ها یافته و طبع انسان را عاجز و ناتوان از دستیابی به شناخت مطلق می‌بینند. این خود مبتنی بر این واقعیت است که عصر همبستگی مبتنی بر همانندی‌ها در جهان جدید به سر آمده و جامعه عرصه نزاع واقعی نیروهای صاحب منافع در بستر جهان‌های اجتماعی تمایز یافته یا در حال تمایز شده است.

در قرن هجدهم، دیوید هیوم، همصدا با ولتر و اسمیت، انتقادات نافذی بر فاناتیسیسم و تعصب‌ورزی به‌عنوان شکل خطرناکی از تندروی و عدم‌اعتدال وارد کرد. فاناتیسیسمی که برابر است با بی‌مدارایی، انحطاط ذهن و جهل. برای هیوم، فاناتیسیسم در تضاد با اعتدال است و شکلی منحط از هواخواهی برخاسته از غرور متکبرانه و اطمینان به هوش و قدرت شخصی است که رهبران متعصب فرقه‌های فانتیک را ترغیب می‌کند از خود یک شخصیت خطرناکِ مقدس بسازند.

۲-از دوره ارسطو، فیلسوفان تناقضاتی را پیرامون اصل موضع میانه برشمرده و استدلال کرده‌اند که اعتدال در معنای حد وسط دچار مغالطه‌ای منطقی است. مغلطه حد وسط تاکید دارد که موقعیت‌ها یا مواضع بر زنجیره‌ای از دیدگاه‌ها قرار دارد که دو سر این زنجیره به تندروی - افراط و تفریط - ختم می‌شود. بر این اساس مادامی که این مواضع افراطی همواره غلط است، حد وسط میان آنها همواره صحیح است. اما در واقعیت، برخی مواضع و موقعیت‌ها واجد یک حد میانه یکپارچه نبوده و هر تعدیل و مصالحه‌ای میان دو حد افراط و تفریط نیز برحق نیست.

در تبیین مفهوم اعتدال باید پا از ارایه مفهومی تک‌بعدی فراتر گذاشت - این اقتضای زیست در فرماسیون‌های مدرن است. واقعیت این است که موضع اعتدال را نمی‌توان صرفا با توجه به آنچه در موضع مخالف آن قرار دارد: تندرو، رادیکال، متعصب، فاناتیسیسم، تروریسم یا... تعریف کرد. طبیعت ویژه اعتدال آن‌گاه روشن‌تر خواهد بود که به‌یاد بیاوریم این مفهوم فضیلتی برای تمام فصول و تمام افراد نیست. آنچه امروز «اعتدال» است هیچ مشخص نیست فردا هم «اعتدال» باشد و آنچه در گذشته «اعتدال» بود لزوما امروز در جایگاهی مشابه قرار ندارد. اما در کلیاتی از مفاهیم و مواضع فکری در تعریف «اعتدال» می‌توان به توافق رسید.

نویسنده کتاب اعتدال در اندیشه سیاسی فرانسوی ۱۸۳۰- ۱۷۴۸ در مطالعه خود سه اصل مهم رفتار میانه‌روها را استنتاج می‌کند که می‌توانیم آنها را اصول کلی رفتار اجتماعی و سیاسی نیروهای اعتدال در عصر مدرن قلمداد کنیم.

نخست، نیروهای میانه‌رو مدافع وجود تکثر در عقاید، منافع و نیروهای اجتماعی بوده و سعی در ایجاد تعادل میان آنها به‌منظور تعدیل نزاع‌های اجتماعی و سیاسی دارند. دوم، میانه‌روها رفرم و اصلاحات تدریجی را به تحول انقلابی ترجیح می‌دهند و بنا به طبع خود اغلب تمایل به ایجاد مصالحه و امتیازگیری و امتیازدهی، چه در زمینه‌های مادی و چه هنجاری دارند. سوم، میانه‌روها رهیافتی مداراجویانه را پیش‌فرض رفتار خود قرار داده و از رویکرد مانوی تقسیم جهان به نیروهای خوب و شیطانی [یا حق و باطل] گریزانند.

ادامه در صفحه ۱۲

ادامه از صفحه اول

بره‌ای که هار شد!

فراموش نکنیم که این برنده تمشک طلایی در سیاست بین‌المللی به موجب همین اسناد با اشاره به ایران از آمریکا خواسته بود که «باید سر مار را له کند!» باری، زکریا سپس یادآور می‌شود که عربستان یکی از تنها سه‌کشوری بود که تا واقعه ۱۱سپتامبر دولت تحت رژیم طالبان را در افغانستان به رسمیت می‌شناخت و همچنین نقش بازیگر اصلی را در پاکستان برعهده دارد که اکنون مرگبارترین تروریست‌های جهان را در خود جای داده و به اظهارات اقبال حیدر وزیر دادگستری پاکستان در آگوست ۲۰۱۲/ شهریور ۱۳۹۱ در مصاحبه‌اش با آژانس خبری آلمان استناد می‌کند که گفته بود: «آنها خواه طالبان باشند یا لشکرطیبه، بدون تردید آرمانشان وهابیت سعودی است.» و اضافه می‌کند که عربستان سعودی حامی این گروه‌ها در کشور بوده است! زکریا می‌گوید: «از سال ۲۰۰۳ که القاعده مستقیما به ریاض ضربه زد عربستان تروریسم را در داخل کشور منکوب کرده است اما به حمایت از روحانیت و مراکز و حوزه‌ها و گروه‌های ستیزه‌جوی وهابی در خارج پایان نداده است.» به‌نظر من این سیاست حمایت از تروریسم در خارج از کشور، معامله‌ای به تصور مصون نگاه‌داشتن داخل است. اما یقینا سرانجام دامان سیستمی را که مقبولیت و محبوبیتی هم ندارد خواهد گرفت! زکریا می‌افزاید: «در طی جنگ عراق، بیشترین حمایت از ستیزه‌جویان سنی از منابع عربستان دریافت شده و امروز هم این شیوه در سوریه ادامه دارد.» زکریا با اشاره به مخالفت‌های سعودی‌ها با سیاست اوباما نسبت به سوریه و ایران می‌گوید: «این مخالفت‌ها به دلیل نگرانی‌های انسانی نسبت به مردم این کشورها نیست، بلکه ریشه در آرمان شیعه‌ستیزی آن کشور دارد. ریاض از سالیان پیش همه قرائت‌های فرقه‌های اسلامی را بدعت‌گذاری و آنان را رافضی دانسته و سرکوب کرده است.» زکریا با استناد به گزارش سال ۲۰۰۹ گروه دیده‌بان حقوق بشر می‌افزاید که چگونه شرطه مذهبی و طلاب عربستان به‌طور سازمان‌یافته علیه شیعیان آن کشور خشونت‌های تبعیض‌آمیز شامل دستگیری، ضرب‌وشتم و گاهی تهدیدهای جانی روا می‌دارند و ضمنا فتوای لزوم نابودی همه کلیساها را در شبه‌جزیره نیز صادر کرده‌اند. به عقیده زکریا عربستان نگران است که مبادا افزایش نفوذ شیعیان در جاهای دیگر، جمعیت ۱۵درصدی شیعیان آن کشور را که در مناطق نفت‌خیز هستند علیه آن کشور تحریک کند و به همین دلیل در سال ۱۳۹۰ با یورش به بحرین قیام اکثریت شیعه آن کشور را در هم کوبید. زکریا در این یادداشت می‌افزاید: «عربستان از خیزش بهار عرب در میان جمعیت خودشان نیز بیمناک است.

ادامه در صفحه ۱۵

نگاه

خط اعتباری مسکن‌مهر قطع شد

● **مهر:** مدیرکل مسکن‌مهر بنیاد مسکن انقلاب‌اسلامی از توقف ساخت ۳۰هزار واحد مسکن‌مهر در شهرهای زیر ۲۵هزارنفر خبر داد و گفت: این واحدها در مرحله معرفی به بانک بودند که متاسفانه به‌دلیل توقف خط اعتباری مسکن‌مهر، امکان ادامه ساخت آنها وجود ندارد. امید محمدی با اشاره به اینکه ۳۰هزار واحد مسکن‌مهر به‌دلیل نبود تسهیلات اعتباری متوقف شده است، گفت: سهمیه بنیاد مسکن ۳۸۰هزار واحد در شهرهای زیر ۲۵هزارنفر بوده که ساخت ۳۰هزار واحد آن به‌دلیل توقف خط اعتباری مسکن‌مهر در بانک‌ها ادامه‌نمی‌یابد.

فروش نفت ارزان به هند تکذیب شد

● **تسنیم:** مدیر امور بین‌الملل شرکت ملی نفت با رد فروش نفت ارزان به هند گفت: هیچ‌گونه تخفیفی برای صادرات نفت ایران به هند و دیگر کشورها نمی‌دهیم اما ممکن است امتیازهایی در نظر گرفته شود. روز گذشته رویترز به نقل از منابع غیررسمی مدعی شد ایران پیشنهاد کرده است نفت صادراتی خود را بدون دریافت هزینه حمل در اختیار پالایشگاه‌های هندی قرار دهد و به شرط افزایش خرید نفت از ایران به آنها تخفیف دهد.

هشدار شرکت گاز در آستانه فصل سرما

● **مهر:** معاون مدیرعامل شرکت ملی گاز با اشاره به خالی‌ماندن ۱۵تا ۲۰درصد ظرفیت تولید گاز پالایشگاه‌ها از راه‌اندازی یک طرح جدید گازی در پالایشگاه فجرجم خبر داد و گفت: زمستان سال‌جاری قطعی گاز نداریم.

وزارت نفت از کسری حدود ۳۵ تا ۳۶میلیارد مترمکعبی در تولید گاز برای زمستان سال‌جاری خبر داده و تاکید کرده است: زمستان سال‌جاری با اعمال محدودیت در ارسال گاز به نیروگاه‌ها و صنایع، فرآورده نفتی جایگزین گاز این واحدها خواهد شد.

ثمری با اشاره به اینکه در فصل زمستان سال‌جاری بیش از ۵۰۰میلیون‌مترمکعب در روز گاز وارد شبکه انتقال می‌شود، افزود: در چنین شرایطی باید فرهنگ درست مصرف‌کردن گاز در بین آحاد جامعه نهادینه‌سازی شود.